

Władysława Szulakiewicz
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Andragogiki portret zbiorowy w kontekście dyskusji o sensie badań biograficznych

Group Portrait of Andragogy in the Context of Discussion
about the Meaning of Biographical Research

Streszczenie. Celem artykułu jest ukazanie sensu badań biograficznych w kontekście dyskusji o biografii zbiorowej ukazującej dzieje andragogiki. Na tle uwag dotyczących metodologii badań biograficznych omówiona została typologia biografii i przykłady biografii zbiorowych ze szczególnym uwzględnieniem nauk o wychowaniu. W końcowej części tekstu zaprezentowane zostały propozycje osób związanych z andragogiką, które powinny zostać upamiętnione w słowniku andragogów polskich.

Słowa kluczowe: biografia, portret zbiorowy, andragogika, badania biograficzne.

Summary. The purpose of this article is to explore the meaning of biographical research in the context of discussions of collective biography to do with the history of andragogy. The typology of biography and the examples of the collective biographies – with particular emphasis on the science of education – is discussed, based observations concerning the methodology of biographical research on general. In the final part of the text the proposals of people strictly associated with andragogy are presented, as they should be recorded in the dictionary Polish anragogues.

Keywords: biography, collective portrait, andragogy, biographical research.

Uwagi wstępne

W swych rozważaniach chcę mówić o wykorzystaniu badań biograficznych dla tworzenia biografii zbiorowych dyscyplin, czy subdyscyplin wiedzy¹. Od-

¹ Przygotowując niniejszy tekst korzystam z niektórych ustaleń zawartych w moich artykułach m.in.: *Biografistyka i jej miejsce w historiografii edukacyjnej po II wojnie światowej*,

powiadając na pytanie, czy jest sens tworzenia biografii zbiorowej danej dyscypliny, czy subdyscypliny?, w naszym wypadku andragogiki, odwołajmy się do dotychczasowych doświadczeń przedstawicieli innych nauk.

Znamienny wymiar mają dzisiaj słowa na temat tworzenia biografii zbiorowej wypowiedziane przez Władysława Konopczyńskiego, który w latach dwudziestych ubiegłego stulecia nawoływał do stworzenia „biografii narodowej” (Konopczyński, 1922, s. 161–169). W artykule pt. *O polską biografję narodową* napisał: „Jesteśmy podobno narodem indywidualistów. Dawna Rzeczpospolita stała pono nie rządem, lecz ludźmi. Zdawałoby się, że w takim razie powinniśmy znać swych przodków i społeczników, pamiętać ich, rozumieć, czuć żywo i trwale. Takie świętych narodowych – i nie tylko świętych – obcowanie pogłębia nurt tradycji, wzmacnia wiekiustą tężyźnię narodu, nie mówiąc już o tym, że wzbogaca praktyczne doświadczenie obywatela” (tamże, s. 161). Kilka lat później Stanisław Kot także uzasadniał konieczność opracowywania „biografii polskiej”, dodajmy, pełnej biografii polskiej, mówił: „Nie będzie nigdy pełnem poznanie naszych dziejów, jeśli nie poznamy ludzi, którzy je tworzyli i swoją działalnością wypełniali” (Kot, 1929, s. 166). Dyskusje te doprowadziły w konsekwencji do powstania Polskiego Słownika Biograficznego.

Podobnie jak w Polsce, dyskusje o ważności pisania biografii toczyły się i toczą w innych krajach. Dla poparcia sensu badań biograficznych warto przytoczyć słowa, które wypowiedział Herbert Luthy, pisząc: „...musimy pamiętać że ponad zdarzenia, cyframi i wykresami są ludzie, którzy działają lub ulegają działaniu innych, bez których nie byłoby postępu historii” (cyt za: Zajewski, 2000, s. 14).

Śledząc rozwój biografistyki można dostrzec okresy jej rozkwitu i ewolucję jako gatunku pisarstwa naukowego. Trzeba podkreślić, że biografistyka ma swoich zwolenników i przeciwników. Przykładowo, Tadeusz Łepkowski odpowiadając na pytanie kim jest historyk? i dzieląc historyków na różne kategorie, nazywa biografistów dziejopisami z drugiej kategorii, stawia obok literatów, popularyzatorów historii². Natomiast włoski historyk, dziennikarz i dyplomata Sergio Romano określa biografów mianem baz-

„Biuletyn Historii Wychowania” 2004, s. 5–14; tejsze, *Biografistyka w polskiej historiografii edukacyjnej*, [w:] *Powiązania rodzinne wśród twórców polskiej teorii i praktyki*, red. W. Jamrozek, K. Kabacińska, K. Ratajczak, W. Szulakiewicz, Poznań 2007, s. 9–33.

² Szerzej na ten temat: T. Łepkowski, *Człowiek i historia*, Warszawa 1977 s. 67–71. Autor podaje wiele definicji, np. historyk zawodowy i historyk amator, historyk rzeczoznawca, historyk i zajmujący się historią. W konsekwencji stwierdza, że pojęcie to jest nieostre, dlatego żadna z przedłożonych przez niego klasyfikacji nie jest zadowalająca.

graczy szkiców lub portrecistów dworskich (szerzej na ten temat: Zajewski, 2000, s. 10–12). Współcześnie toczy się dyskusje o profesjonalnej i nieprofesjonalnej biografii, która dotyczy przede wszystkim tego, jak można się uczyć z biografii i jak je pisać (na ten temat patrz: Kafar, 2011). Analizując dyskusje o biografistyce można stwierdzić, że głos rozsądku powiewa tam, gdzie spory kończą się wnioskiem, iż biografia nie jest złym gatunkiem pisarskim, są tylko źli autorzy biografii.

Klasyfikacje biografii – ich różnorodność i powiązania z dyscyplinami naukowymi

Biografię jako formę pisarską wykorzystują przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych, żeby wymienić psychologię, filozofię, historię literatury, socjologię, historię wychowania. W dorobku piśmienniczym z zakresu metodologii biografistyki, mamy publikacje ukazujące specyfikę prac biograficznych związanych z poszczególnymi naukami (przykładowe opracowania na ten temat: Jadczak, 1995, s. 85–90; Jasińska, 1971; Włodarek, Ziółkowski, 1990; Pawelec, 2000 s. 125–135; Pieter, 1946; Symotiuk, 1977; tenże, 1992, s. 105–118; Rzepa, Leoński, 1993; Zalejko, 1988, s. 7–18). Dlatego też w literaturze zostały wyróżnione i wpisane do powszechnego użytku różne terminy takie m.in. jak: biografia ogólna, biografia naukowa, biografia popularnonaukowa, biografia historyczna, biografia humanistyczna, biografia pedagogiczna, biografia filozoficzna, biografia edukacyjna, biografia literacka, biografia zbeletryzowana, biografia opowieściowiona, opowieść biograficzna, biografia polityczna i in. Zatem już samo nazewnictwo wskazuje powinowactwo biografii z określoną dyscypliną. W rozważaniach metodologicznych na temat biografii mocno akcentowany jest związek jej z psychologią, zarówno przez psychologów, jak i historyków (Pawelec, 2004; tenże, 2002; Rzepa, 1993, s. 33–42; tejże, 2005; McKinley Runyan, 1992). Autorzy prac o charakterze biograficznym posługują się także pojęciem portret i wyróżniają: portret psychologiczny, socjologiczny, teologiczny, muzyczny. Rozważania na ten temat odnajdujemy w szczególności w publikacjach przedstawicieli psychologii i filozofii. Ważne w tym kontekście stają się poglądy Teresy Rzepy o tworzeniu portretów, zwłaszcza portretów indywidualnych, głównie z obszaru psychologii i filozofii³. Interesujących przesłanek o two-

³ Głównie w publikacji tej autorki pt. *O studium przypadku i portrecie psychologicznym*, Szczecin 2005 oraz wielu innych jej pracach dotyczących historii psychologii pisanej w perspektywie biograficznej.

rzeniu portretów z perspektywy filozoficznej dostarczają z kolei publikacje Andrzeja Nowickiego (m.in.: Nowicki, 1978; tenże, 1992).

Trzeba podkreślić, że w literaturze oprócz wymienionych klasyfikacji spotyka się różnorodne podziały biografii nawet w obrębie jednej dyscypliny. Oddajmy głos historykom. Przykładowo, Tadeusz Łepkowski wyróżnił biografię całkowitą, wycinkową i częstkową. Inne rodzaje biografii to biografia–legenda, biografia mit, biografia pozagrobna, czyli takie, które ukazują istnienie bohatera w świadomości pokoleń. Ten sam autor wymienia biografię pretekstowe i zbiorowe, integralne, grup, generacji (Łepkowski, 1975, s. 102 i n.; tenże, 1964, s. 712 i n.) Z kolei Władysław Zajewski mówi o biografii historycznej, literacko–estetycznej (Zajewski, 2000, s. 7). Powodem wyróżnienia tego ostatniego gatunku jest troska o formę narracji i czytelność. Natomiast Jerzy Jedlicki omawiając relację bohater–autor dodaje do powyższych typów biografii „biografię towarzyszącą” (Jedlicki, 1964, s. 721). Innego rozróżnienia modelu biografistyki dokonują filozofowie. Stefan Symotiuk, analizując znaczenie biografii w badaniach historii filozofii, wymienia dwa modele biografistyki: konstrukcyjną i fenograficzną⁴. Ryszard Jadczyk, odnosząc się także do biografistyki w filozofii, czyli biografii filozoficznej dodaje, że obydwa modele należy łączyć (Jadczyk, 1995, s. 89).

Podkreślić należy, że biografistyka cieszy się dużym zainteresowaniem w badaniach historii wychowania (Michalski, 2004, s. 171–181; Podgórska, 1993 s. 227–234; Szulakiewicz, 2003, s. 291–320). Znanca metodologicznych aspektów biografistyki, Czesław Majorek, wymienia trzy jej rodzaje: biografia historyczna, pedagogiczna (lub biografia historyczno–pedagogiczna) i edukacyjna (Majorek, 1997, s. 11–24; tenże, 1996, s. 178–187). Każda z wymienionych rodzajów biografii spełnia inne cele. Ważne w refleksji C. Majorka na ten temat jest wskazanie na związki biografii z różnymi dyscyplinami wiedzy, nie tylko z historią. Bowiem autor biografii, w opinii C. Majorka, powinien być świadom z jakimi innymi naukami wiąże się opracowywana przez niego biografia, czy jest częścią antropologii pedagogicznej, czy wiąże się z pedagogiką, psychologią, socjologią lub z filozofią? Ukazując istotę związków z wymienionymi dyscyplinami stwierdza, że biografia wykazuje powinowactwo z filozofią wtedy, gdy badacz rozważa światopogląd i system wartości opisywanej postaci. Z psychologią wiąże się wtedy, gdy

⁴ S. Symotiuk, *Biografia jako źródło i przedmiot wiedzy*, [w:] *Biografia jako źródło i przedmiot wiedzy. Zagadnienia historiozoficzne...*, s. 211 i n. Model konstrukcyjny zakłada skupianie się badacza głównie na życiu jednostki i jego opisie. Model fenograficzny polega na wykrywaniu związków, w jakie wchodził bohater biografii, jego obecności w pamięci i wytworach innych osób, miejscu i roli badanej postaci w dziejach nauki i kultury.

z głębią osobowości, zdolności, zainteresowania, potrzeby i motywy postępowania. Z socjologią zaś wówczas, gdy wnika, w środowisko społeczne i analizuje jego wpływ na jednostkę. Z etnologią i kulturoznawstwem, gdy odtwarza tło procesów przyswajania przezeń wzorów kultury.

A kiedy biografia łączy się z andragogiką? Odwołując się do definicji andragogiki możemy stwierdzić, że wówczas, gdy będzie odtwarzać zagadnienia kształcenia i samokształcenia dorosłych, gdy przedstawione będą dzięki tej formie pisarskiej cele, środki i formy organizacyjne oświaty dorosłych, gdy wreszcie biografia będzie mówić o istocie i wartości kształcenia ustawicznego.

Portrety zbiorowe pedagogów na tle biografii zbiorowych innych dyscyplin – przykłady publikacji

W naukach o wychowaniu, jak wynika z przeglądu piśmiennictwa, popularnością cieszą się głównie biografie indywidualne, mniej natomiast biografie zbiorowe, grupowe, czy pokolenia (o dorobku historiografii w zakresie biografistyki edukacyjnej patrz: Szulakiewicz, 2004, s. 5–14; tejże, 2007, s. 9–33). Występujące opracowania biograficzne w postaci prac zwartych zazwyczaj mają charakter wycinkowy. Teżę, iż są to biografie zbiorowe cząstkowe można udowodnić na przykładzie najbardziej znanej publikacji w środowisku pedagogów, mam na myśli książkę Wincentego Okonia pt. *Wizerunki sławnych pedagogów polskich* (Okoń, 1993). Pozwala ona czytelnikowi wyrobić sobie ogólną opinię o wybitnych indywidualnościach świata pedagogicznego. W tym nurcie pozostają publikacje C. i M. Kupisiewicz, pt. *Poczet wybitnych nauczycieli* (Kupisiewicz, Kupisiewicz, 2006), Andrzeja Nowickiego, pt. *Nauczyciele* (Nowicki, Lublin 1981). Podobny charakter, mają takie publikacje zbiorowe jak: *Zapomniani pedagodzy lat międzywojennych* (Kozmian, 1997), praca, która ukazuje kilku pedagogów i ich idee, także *Biografie pedagogiczne* (Majorek, Potoczny, 1997), będące swoistym portretem galicyjskiej pedagogii, czy *Ocalić od niepamięci* (Szablicka-Żak, 2002), zbiór poświęcony kilku pedagogom środowiska akademickiego Uniwersytetu Wrocławskiego. Tu zaliczyć także trzeba najnowszą publikację z dziejów andragogiki pt. *Seniorki polskiej andragogiki* (Frąckowiak, 2011).

Znaczący dorobek, jeśli chodzi o biografie zbiorowe, w kontekście prezentacji rozwoju polskiej historii wychowania przez pryzmat kilkunastu biografii, zaprezentował Jan Hellwig w pracy pt. *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy* (Hellwig, 2001, s. 115–250). Historia i historycy

wychowania przedstawieni zostali w pracy pt. *Historycy wychowania II Rzeczypospolitej* pod redakcją W. Szulakiewicza (Szulakiewicz, 2000; tejże, 2004, s. 137–148) oraz w publikacji A. Meissnera pt. *Historia i historycy wychowania na ziemiach polskich* (Meissner, 2010).

Jako przykład portretów zbiorowych uczonych, można przywołać prace dotyczące środowiska naukowego uczelni wyższych m.in. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (m.in. Karolewicz, 1989; Karolewicz, 2001) i Uniwersytetu Jagiellońskiego (Zemanek, 2000; Szczepaniec–Cięciak, 2000; Pawłowski, 2000; Miklaszewska, Mizera, 2000; Michalik, Walecki, 2000; Dybiec, 2000; Szafirski, 2000; Staliński, 2000; Piech, 2000; J. Stelmach, Uruszczak, 2000). Do grupy prac ukazujące środowisko naukowe UJ należy zaliczyć książkę R. Terleckiego pt. *Profesorowie UJ w aktach UB i SB*, dodać przy tym należy, że praca oparta została na „specyficznym” materiale źródłowym (Terlecki, 2002). Przykładem portretu zbiorowego jest także publikacja pt. *Poloniści Uniwersytetu Jagiellońskiego* (Markiewicz, 1998). W znacznej części formę biografii zbiorowej przyjmuje także wydawnictwo ukazujące dzieje Uniwersytetu Wileńskiego (Piechnik SJ, Puchowski, 1996). Do tej grupy prac kwalifikują się publikacje zbiorowe takie jak: *Złota Księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku* (Taternicki, Zaszkliniak, 2007) i *Wielcy humanistyki polskie* (Górski, 1991,) oraz publikacja Ryszarda Jadczaaka pt. *Mistrz i jego uczniowie* (Jadczaak, 1997).

Odmienny rodzaj biografii zbiorowych, stanowią opracowania typowo słownikowe i encyklopedyczne.

Swoje biografie zbiorowe w tej formie pisarskiej mają przedstawiciele kilku dyscyplin naukowych. Tytułem przykładu wymieńmy kilka. *Etyka w Polsce. Słownik pisarzy* (Jedynak, 1986), *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy* (Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy, 1971), *Słownik filozofów polskich* (Andrzejewski, Kozłowski, 1999), *Wizerunki filozofów i humanistów polskich* (Szmyd, 2000), *Historia wychowania. Słownik biograficzny* (Gąsiorowski, 2002), *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania* (Meissner, Szulakiewicz, 2007), *Słownik historyków polskich* (Słownik historyków polskich, 1994), *Słownik historyków łódzkich* (Kita, Stobiecki, 2000), *Słownik pedagogów polskich* (Bobrowska–Nowak, Drynda, 1998), *Słownik psychologów polskich* (Kosnarewicz, Rzepa, Stachowski, 1992), *Słownik biograficzny socjologii polskiej* (Winclawski, 2001–2011) i in. Wśród wszystkich rodzajów słowników wskazać warto *Słownik twórców idei* zawierający biografie wybitnych myślicieli, którzy jak zostało napisane we wstępie „tworzyli i rozwijali idee najbardziej odkrywcze i znaczące” (Olszewski, 2001, s. 5).

Na rynku wydawniczym pojawiło się wiele wydawnictw słownikowych nauczycieli, jak przykład podajmy: *Słownik biograficzny nauczycieli w Małopolsce w latach II wojny światowej* (Chrobaczyński, 1995), *Słownik Biograficzny nauczycieli Śląska Opolskiego* (1995), *Słownik biograficzny: nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862* (Massalski, 2007), *Słownik biograficzny nauczycieli Wielkopolski Wschodniej* (Gołdyn, 2012) i inne. Wśród tej grupy publikacji warto zwrócić uwagę na opracowanie pt. *Nauczyciele małopolscy: portret zbiorowy 1939–1945* (Chrobaczyński, Kruczek, 2004). Trzeba podkreślić, że w słownikach tych odnajdujemy także przedstawicieli zajmujących się edukacją dorosłych.

Analizując dorobek biografistyki należy stwierdzić, że większość prac nosi znamiona biografii konstrukcyjnych, niewiele jest biografii fenograficznych. W niewielu publikacjach ukazany jest wpływ np. na rozwój danej dyscypliny środowiska naukowego, powstawanie i ewolucja idei itp., czy kontynuacja dzieła opisywanego bohatera. Przygotowanie biografii zbiorowej nie jest łatwe, niewątpliwie ten rodzaj biografii wymaga od autorów dużej dojrzałości intelektualnej i doświadczenia, a także niekiedy interdyscyplinarnego podejścia badawczego. Dlatego właśnie, w moim przekonaniu, w tym tkwi sens pisania biografii zbiorowych związanych z subdyscyplinami, gdyż przygotowują je specjaliści, znawcy określonej dyscypliny, czy subdyscypliny.

O idei portretu zbiorowego andragogiki uwag kilka

Daleka jestem od głoszenia poglądu, który można poprzeć słowami Ralphi Emersona, głoszącego następującą tezę: „Napotyamy zawsze istotne fakty historii w naszym doświadczeniu i w nim je weryfikujemy. Cała historia staje się subiektywna. Innymi słowy: nie ma właściwie historii, tylko biografia” (Emerson, 1997, s. 6). Zapewne andragogiki nie należy utożsamiać jedynie z biografią i biografistyką. Jednak analiza wydawnictw stanowiących portrety zbiorowe dyscyplin pokazuje, iż odpowiednio sprofilowane służą ukazaniu dziejów rozwoju danej dyscypliny naukowej. A odwołując się do wymienionych wcześniej typologii biografii autorzy posługują się zazwyczaj biografią określaną jako pretekstowa. Czysta klasyczna biografistyka bowiem, jak twierdzą znawcy problemu, „poluje na herosów w mundurach i mężów stanu” (Łepkowski, 1975). W przywołanych w artykule wydawnictwach znajdujemy odpowiedź na pytanie, w jakim zakresie odpowiadają one na zapotrzebowania przedstawicieli danych dyscyplin wiedzy. Bo nie można przecież odmówić pracom biograficznym znaczących walorów poznaw-

czych i aplikacyjnych, a wszystkie przedstawione wyżej uogólnienia odnoszą się także do tworzenia portretu zbiorowego andragogiki polskiej. Trzeba bowiem przyznać, że jest w tworzeniu portretu zbiorowego coś, co możemy określić mianem pedagogiki pamięci. Wykorzystajmy zatem motto, zapisane w książce pt. *Pedagogika pamięci* brzmiące: „W trosce o nas samych, z myślą o innych” (Demetrio, 2009). Bo też nawet ci, którzy twórców biografii oceniają niżej aniżeli autorów innych prac, (jak wspomniany T. Łepkowski) wymienia trzy przyczyny uzasadniające sens uprawiania biografistyki: pierwsza to rozrywka, druga dydaktyka, trzecia nauka (Łepkowski, 1975, s. 108–109). A mówiąc o portrecie zbiorowym andragogiki wzorem innych dyscyplin, czy subdyscyplin na liście osób, które powinny znaleźć się w biografii zbiorowej powinni być: pionierzy andragogiki, twórcy programów edukacji dorosłych i idei edukacji dorosłych, autorzy podręczników andragogiki i innych wydawnictw służących i wykorzystywanych w kształceniu dorosłych, twórcy instytucji edukacyjnych i innych form organizacyjnych kształcenia dorosłych, wreszcie osoby zajmujące się edukacją dorosłych na poziomie uniwersyteckim, osoby zasłużone dla instytucjonalizacji andragogiki, twórcy i redaktorzy czasopism andragogicznych i zapewne twórcy szkół naukowych, słowem, przedstawiciele andragogiki akademickiej. W planowanym słowniku nie powinno zabraknąć autorów literatury pamiętnikarskiej, w której odnajdujemy ważne idee andragogiki. Uzasadniając słuszność idei słownika biograficznego andragogiki, można odwołać się do opinii S. Kota, który uzasadniał konieczność tworzenia biografii zbiorowej mówiąc, że słownik biograficzny (w naszym przypadku słownik biograficzny andragogiki) powinien „...być sposobnością, do wydobycia tych, o których dotąd zapomniano, do uwypuklenia tych, którzy niesłusznie pozostają w cieniu” (Kot, 1929, s. 166).

Na koniec rozważań, mówiąc o przydatności takiej publikacji można odwołać się do osądu Emanuela Rostworowskiego, długoletniego redaktora Polskiego Słownika Biograficznego⁵. W jego opinii, słowniki biograficzne można wykorzystywać w badaniach i nauce na dwa sposoby. Po pierwsze, traktując je jako ...zbiór informacji, pozwalających sprawdzić i poszerzyć wiedzę użytkownika o interesującej go danej postaci...”, po drugie, jako „...zbiór informacji o charakterze masowym i nadających się do socjologiczno-kwantytawnego opracowania” (Rostworowski, 1973, s. 356). Zaś wszyst-

⁵ Emanuel Mateusz Rostworowski (1923–1989), historyk Polski i dziejów powszechnych XVIII wieku. Był redaktorem naczelnym PSB od 1964 roku do końca życia, przygotował 22 tomy PSB.

kim autorom prac biograficznych należy życzyć, aby przygotowując publikacje w tej formie kierowali się zasadą Johna E. Actona, brytyjskiego historyka, który twierdził: „historyk przy pisaniu biografii musi być równie dokładny i sprawiedliwy jak spowiednik w konfesjonale, który wszystko rozumie i dlatego ostrożny jest w promowaniu świętych” (cyt. za: Zajewski, 2000, s. 18)

Bibliografia

- Andrzejewski B., Kozłowski R. (red.) (1999), *Słownik filozofów polskich*, Poznań.
- Bobrowska–Nowak W., Drynda D. (red.) (1998), *Słownik pedagogów polskich*, Katowice.
- Chrobaczyński J. (red.) (1995), *Słownik biograficzny nauczycieli w Małopolsce w latach II wojny światowej (1939–1945). Ofiary wojny, żołnierze działacze konspiracyjni nauczyciele w jawnym i tajnym szkolnictwie*, Kraków.
- Chrobaczyński J., Kruczek W. (red.) (2004), *Nauczyciele małopolscy: portret zbiorowy 1939–1945*, Kraków.
- Demetrio D. (2009), *Pedagogika pamięci*, Łódź.
- Dybiec J. (red.) (2000) *Złota Księga Wydziału Historycznego*, Kraków.
- Emerson R. (1997), *Mysli*, Lublin.
- Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy* (1971), Warszawa.
- Frąckowiak A. (red.) (2011), *Seniorki polskiej andragogiki*, Radom.
- Gąsiorowski A. (red.) (2002), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, wyd. II, Olsztyn.
- Słownik historyków polskich* (1994), Warszawa.
- Gołdyn P. (red.) (2012), *Słownik biograficzny nauczycieli Wielkopolski Wschodniej*, Konin.
- Górski J. (red.) (1991), *Wielcy humanistyki polskiej*, Wrocław.
- Hellwig J. (2001), *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy*, Poznań.
- Jadczak R. (1995), *Biografistyka i jej miejsce w historii filozofii*, „Ruch Filozoficzny”, T. LII, nr 1.
- Jadczak T. (1997), *Mistrz i jego uczniowie*, Warszawa.
- Jasińska M. (1971), *Zagadnienia biografii literackiej. Geneza i podstawowe kierunki dwudziestowiecznej beletrystyki biograficznej*, Warszawa.
- Jedlicki J. (1964), *Autorzy i bohaterowie*, „Kwartalnik Historyczny”, z. 3.
- Jedynak S. (1986), *Etyka w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław.
- Kafar M. (red.) (2011), *Biografie naukowe. Perspektywa transdyscyplinarna*, Łódź.
- Karolewicz G. (red.) (1989), *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1925–1939 we wspomnieniach swoich pracowników i studentów*, Lublin.
- Karolewicz G. (2001), *Mistrzowie we wspomnieniach swoich uczniów. Kartka z dziejów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin.
- Kita J., Stobiecki R. (2000), *Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź.
- Konopczyński W. (1922), *O polską biografie narodową*, „Przegląd Warszawski”, nr 5.
- Kosnarewicz E., Rzepa T., Stachowski R. (red.) (1992), *Słownik psychologów polskich*, Poznań.

- Kot S. (1929), *O biografię polską*, „Pamiętnik Warszawski”.
- Koźmian D. (1997), *Zapomniani pedagogzy lat międzywojennych*, Szczecin.
- Kupisiewicz C., Kupisiewicz M. (2006), *Poczet wybitnych nauczycieli*, Pułtusk.
- Łepkowski T. (1975), *Biografistyka: żywotność, tradycjonalizm, nowoczesność*, „Kwartalnik Historyczny” R. LXXXII.
- Łepkowski T. (1977), *Człowiek i historia*, Warszawa.
- Łepkowski T. (1964), *Kilka uwag o historycznej biografistyce*, „Kwartalnik Historyczny”.
- Majorek C. (1996), *Biografia edukacyjna*, [w:] *Szlakami przeszłości i czasów współczesnych*, red. K. Puchowski, J. Żerko, Gdańsk.
- Majorek C. (1997), *Rola badań biograficznych w rekonstrukcji dziejów oświaty i pedagogiki w Galicji*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, T. 9. *Biografie pedagogiczne*, Rzeszów.
- Majorek C., Potoczny J. (1997), *Biografie pedagogiczne*, seria *Galicja i jej dziedzictwo* T.9, Rzeszów.
- Markiewicz H. (red.) (1998), *Poloniści Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków.
- Massalski A. (2007), *Słownik biograficzny: nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*, Kielce.
- McKinley R. (1992), *Historie życie a psychobiografia. Badania teorii i metody*, tłum. J. Kasprzewski, Warszawa.
- Meissner A. (2010), *Historia i historycy wychowania na ziemiach polskich w XIX wieku*, Lublin.
- Meissner A., Szulakiewicz W. (red.) (2007), *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, Toruń.
- Michalik J., Walecki W. (red.) (2000), *Złota Księga Wydziału Filologicznego*, Kraków.
- Michalski G. (2004), *Źródła do badań biograficznych w historii wychowania*, [w:] T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski, *Konteksty i metody w badaniach historyczno-pedagogicznych*, Kraków.
- Miklaszewska J., Mizera J. (red.) (2000) *Złota Księga Wydziału Filozoficznego*, Kraków.
- Nowicki A. (red.) (1992), *Filozofia portretu*, Lublin.
- Nowicki A. (1978), *Portrety filozofów*, Lublin.
- Nowicki A. (1981), *Nauczyciele*, Lublin.
- Okoń W. (1993), *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, Warszawa.
- Olszewski H. (2001), *Słownik twórców idei*, Poznań.
- Pawelec T. (2004), *Dzieje i nieświadomość. Założenia teoretyczne i praktyka badawcza psychohistorii*, Katowice.
- Pawelec T. (oprac.) (2002), *Psyche i Klio. Historia w oczach psychohistoryków*, Lublin.
- Pawelec T. (2000), *Psychobiografia jako biografia historyczna*, [w:] *Historia, poznanie i przekaz*, red. B. Jakubowska, Rzeszów.
- Pawłowski M. (red.) (2000), *Złota Księga Wydziału Farmaceutycznego*, Kraków.
- Piech S. (red.) (2000), *Złota Księga Papieskiej Akademii Teologicznej*, Kraków.
- Piechnik SJ L., Puchowski K. (red.) (1996), *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków.

- Pieter J., *Biografia ogólna. Wstęp do nauk o życiu ludzkim*, Kraków.
- Podgórska E. (1993), *Autobiografia jako źródło dla historii wychowania*, w: *Metodologia w badaniach naukowych historii wychowania*, red. T. Jałmużna, I G. Michałscy, Łódź.
- Rostworowski E. (1973), *Biografia, biogram, historia grup i pokolenia*, „Kwartalnik Historyczny”.
- Rzepa T. (1993), *Metoda psychobiograficzna: nadzieja czy klęska?*, [w:] T. Rzepa, J. Leoński, *O biografii i metodzie biograficznej*, Poznań.
- Rzepa T., Leoński J. (1988), *O biografii i metodzie biograficznej*, Poznań.
- Rzepa T. (2005) *O studium przypadku i portrecie psychologicznym*, Szczecin.
- Słownik Biograficzny nauczycieli Śląska Opolskiego* (1995), Opole.
- Staliński Z. (red.) (2000), *Złota Księga Akademii Rolniczej*, Kraków.
- Stelmach J., Uruszczak W. (red.) (2000), *Złota Księga Wydziału Prawa i Administracji*, Kraków.
- Symotiuk S. (1977), *Biografia jako źródło i przedmiot wiedzy*, [w:] *Biografia jako źródło i przedmiot wiedzy. Zagadnienia historiozoficzne*, Wrocław.
- Symotiuk S. (1992), *Status szkicu portretowego*, [w:] *Filozofia portretu*, red. A. Nowicki, Lublin.
- Szablicka-Żak J. (red.) (2002), *Ocalić od niepamięci*, Kraków.
- Szafirski B. (red.) (2000), *Złota Księga Wydziału Matematyki i Fizyki*, Kraków.
- Szczepaniec-Cięciak E. (red.) (2000), *Złota Księga Wydziału Chemii*, Kraków.
- Szmyd J. (red.) (2000), *Wizerunki filozofów i humanistów polskich*, Kraków.
- Szulakiewicz W. (2004), *Biografistyka i jej miejsce w historiografii edukacyjnej po II wojnie światowej*, „Biuletyn Historii Wychowania”.
- Szulakiewicz W. (2007), *Biografistyka w polskiej historiografii edukacyjnej*, [w:] *Powiązania rodzinne wśród twórców polskiej teorii i praktyki*, red. W. Jamrożek, K. Kabańska, K. Ratajczak, W. Szulakiewicz, Poznań.
- Szulakiewicz W. (2003), *Dialog w historii wychowania – perspektywa biograficzna*, [w:] *Dialog w kulturze*, red. M. Szulakiewicz, Z. Karpus, Toruń.
- Szulakiewicz W. (red.) (2000), *Historycy wychowania II Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Szulakiewicz W. (2004), *Pokolenie lwowskich historyków oświaty i wychowania*, [w:] *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Miąso*, red. K. Bartnicka, J. Schiller, Pułtusk–Warszawa.
- Taternicki M., Zaszkliniak L. (red.) (2007), *Złota Księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, Rzeszów.
- Terlecki R. (2002), *Profesorowie UJ w aktach UB i SB*, Kraków.
- Winclawski W. (2001–2011), *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, t. 1–4, Toruń.
- Włodarek J., Ziółkowski M. (1990), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa–Poznań.
- Zalejko G. (1988), *Biografistyka historyczna – zarys ewolucji gatunku*, „Historyka” t. XVIII.
- Zajewski W. (2000), *Biografistyka jako gatunek twórczości historiograficznej*, „Czasy Nowożytne”, t. VIII.
- Zemanek A. (red.) (2000), *Złota Księga Wydziału Biologii i Administracji*, Kraków.